

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ · 2 · 2023

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Норвезький інститут у Римі Університету в Осло, Великобританія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ІВАНЧИК А. І., професор, Французький національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВІЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬСЬ Й., професор, доктор, Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ХОХОРОВСЬКИЙ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 2•2023

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany
BRAUND D., Professor, Dr. Hab., University of Exeter, UK
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
IVANTCHIK A. I., Professor, National Centre for Scientific Research of France, France
FORNASIER J., Professor, Doctor, Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Norwegian Institute in Rome, University of Oslo, Great Britain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

ОТРОЩЕНКО В. В. Знак «Z» в образотворчій традиції населення доби пізньої бронзи

ЛИТВИНЕНКО Р. О. М'яса напутня їжа в поховальному обряді Дніпро-Прутської бабинської культури

ДЕМІНА А. Д. Funeral Meal in Scythian Burial Rite (Case Study of Northern Azov Region, 5th—4th Centuries BC)

Публікації археологічного матеріалу

ПАНЧЕНКО К. І. Скіфський курган IV ст. до н. е. біля с. Кобринове

Дискусії

СЕБТА Т. М., ТАРАСЕНКО М. О., СОРОКІНА С. А. Фотонегативи давньоєгипетської збірки Центрального Історичного Музею ім. Т. Г. Шевченка: Рецензія на монографію Романової О. О. і Станіциної Г. О. «Стародавній Єгипет у Києві: відображення на склі (колекція скляних фотонегативів Наукового архіву Інституту археології НАН України)». Київ, 2021

Articles

5 OTROSHCHENKO V. V. "Z" Signs in the Pictorial Tradition of the Late Bronze Age Population

22 LYTVYNENKO R. O. Meat Parting Food in the Funeral Rite of the Dnipro-Prut Babyne Culture

30 ДЕМІНА А. Д. Поминальна трапеза в поховальному обряді скіфів (за матеріалами пам'яток Північного Приазов'я у V—IV ст. до н. е.)

Publication of Archaeological Material

46 PANCHENKO K. I. Scythian Mound of the 4th Century BC near Kobrynove Village

Discussions

55 SEBTA T. M., TARASENKO M. O., SOROKINA S. A. The Photonegatives of the Ancient Egypt Collection of the Taras Shevchenko Central Historical Museum: Review on the Monography by O. O. Romanova and H. O. Stanytsina. *Ancient Egypt in Kyiv: Mirrored on Glass (the Glass Photonegatives Collection of the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. Kyiv, 2021

*До історії
стародавнього виробництва*

ЩЕПАЧЕНКО В. І. Скляні чаші з оплавленим краєм вінець у черняхівській культурі: проблема походження

98 SHCHEPACHENKO V. I. Glass Cups with Fire-Rounded Rims in the Cherniakhiv Culture: a Problem of Origin

*To the History
of Ancient Crafts*

Історія науки

ЯКОВИШИНА Я. М. Адам Кіркор: відкриття та перші дослідження трипільських пам'яток в Україні на Придністер'ї

137 YAKOVYSHYNA Ya. M. Adam Kirkor: the Discovery and First Research of Trypillia Sites in the Ukrainian Dnister Region

History of Science

Хроніка

До 70-річчя Любомира Павловича Михайлини

145 To the 70th Anniversary of Liubomyr Pavlovych Mykhailyna

News Review

© Я. М. ЯКОВИШИНА* 2023

АДАМ КІРКОР: ВІДКРИТТЯ ТА ПЕРШІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТОК В УКРАЇНІ НА ПРИДНІСТЕР'І

Статтю присвячено історії відкриття та дослідження перших трипільських пам'яток на Придністер'ї, які здійснив археолог А. Кіркор. Представлено їх сучасну інтерпретацію.

К л ю ч о в і с л о в а: Трипілля, Поділля, культура мальованої кераміки, історія археології, археологічні розвідки.

Цього року виповнилося 205 років із дня народження білорусько-польського археолога, видавця Адама Гонорія Кіркора (1818—1886), першого професійного дослідника трипільських старожитностей Придністер'я (рис. 1). Він був членом Віленської археологічної комісії з 1855 р., пізніше працював в археологічній та антропологічній комісіях при Царсько-королівській академії у Кракові (1871), а також вступив до Крайового археологічного товариства у Львові (1875) (Nosek 1967, s. 52-57). Учений став одним із засновників позитивістської археології (Булик 2014, с. 126), а його розкопки відзначено як скрупульозні та добре задокументовані (Janusz 1912). Незважаючи на це, інформація про дослідження А. Кіркора на Придністер'ї часом губиться в науковій літературі в переліку десятків робіт археологів, які стояли біля витоків вивчення трипільських пам'яток, або ж подаються не завжди коректні відомості про його діяльність (Черняков 1993, с. 5-6). Тому акцентуємо увагу не стільки на життєвому шляху та становленні вченого, скільки на його дослідженнях у регіоні.

Відомо, що трипільську культуру виділив Вікентій Хвойка на основі своїх досліджень

у Подніпров'ї наприкінці XIX ст. Проте на 20 років раніше у Східній Галичині, на Поділлі такі самі пам'ятки вивчали польські дослідники: Адам Кіркор (Kirkor 1877; 1878; 1879; 1882; 1883), Ізидор Коперницький (Kopernicki 1878; Kopernicki, Przybyslawski 1884), Владислав Пшибиславський (Przybyslawski 1879), а згодом і Готфريد Оссовський (Ossowski 1890; 1891; 1892; 1895). Польові дослідження проводили в печері Вертеба, на поселеннях Більче-Золоте (Парк), Васильківці, Городниця над Збручем, Городниця над Дністром, Щитівці, Вигнанка, Кошилівці та ін. Наприкінці XIX ст. подібні поселення відкрито в Румунії (Diamandi 1889) та Бессарабії (Штерн 1902), вони в подальшому одержали назву «культура Кукутень».

Територія, на якій відкрито трипільські поселення, тоді входила до двох імперій — Російської та Австро-Угорської, тому культура мала різні назви в Подніпров'ї та Придністер'ї. У Галичині вони стали відомі як культура мальованої кераміки, а пам'ятки в долині Дніпра Вікентій Хвойка назвав трипільською культурою (Хвойко 1901); згодом Тетяна Пассек поширила останню на поселення Придністер'я (Passek 1935). Серед польських дослідників лише в 1947 р. К. Маєвський уперше назвав пам'ятки культури мальованої кераміки трипільськими (Majewski 1947). Сьогодні це культурно-історична спільність Кукутень-Трипілля.

Перше офіційне повідомлення, яке стосувалося трипільських матеріалів на заході України, відоме ще з 20-х років XIX ст. і пов'язане зі знахідками в печері Вертеба на Борщівщині. Тоді Я. Хмелецький оглянув печеру і виявив у ній залишки вогнища, фрагменти кераміки, людські кістки тощо. Проте, як зазначає сучасний дослідник пам'ятки М. П. Сохацький, це

* ЯКОВИШИНА Яна Миколаївна — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, ORCID: 0000-0001-7539-6706, jkovyshyna@ukr.net

повідомлення ще не можна вважати дослідженням (Сохацький 1992, с. 4).

У 1840-х роках краєзнавець Антоні Шнейдер здійснював подорожі з метою ретельної фіксації археологічних пам'яток (Булик 2020, с. 539). Так, у 1845 р. під час мандрівки з Тернополя до Чернівців через Заліщики дослідникові вдалося відкрити велику кількість різночасових і різнотипних пунктів та ознайомитися з матеріалом приватних колекцій: «... на той час було виявлено багаті приватні колекції археологічних пам'яток у місцевих поміщиків, а також численні поховальні пам'ятки на полях та руїни замків. Вже тоді єврейські агентства у Заліщиках та Чернівцях займалися збутом борцівських знахідок закордонним антикварам у Відень, Берлін і навіть Лондон» (Шнейдер 1995, с. 85).

Особливу увагу А. Шнейдера привернула велика кількість курганів та «мегалітичних» поховальних пам'яток у регіоні. Оскільки дослідник не сподівався потрапити сюди ще раз, то 1874 р. він адресував краківському археологові А. Кіркору прохання зайнятися професійним вивченням цих об'єктів (Шнейдер 1995, с. 85).

А. Кіркор у цей час вивчав старожитності у Східній Галичині, які ініціювала археологічна комісія при Цісарсько-королівській академії в Кракові. Він зацікавився інформацією, яку надав А. Шнейдер, і з 1876 р. почав вивчати первісні пам'ятки галицького Поділля як представник згаданої археологічної комісії (Kirkor 1877, s. 12). Мало що відомо про деталі організації цих експедицій, проте у звітах А. Кіркор докладно описав самі дослідження. Три сезони він вивчав скельні та печерні пам'ятки регіону, збирав скам'янілості, викопні рештки тварин. Розкопав поховання культури кулястих амфор у Коцюбинцях, Берем'янах, Чорнокінцях, Кошилівцях (Свешніков 1983, с. 43-45). Започаткував розкопки курганів ранньоскіфського часу на Середньому Дністрі (Крушельницька, Бандрівський 1998, с. 74). Дослідив скіфські поховання поблизу сіл Сапогів та Іване-Пусте (Бандрівський 1993, с. 3).

Серед відкритих пам'яток були й такі, які містили розписний посуд. А. Кіркор відніс їх до культури «язичницького» часу, проте не дав їй назви. Сьогодні ці пункти відомі як трипільські, їх ми розглянемо детальніше. З огляду на усталену термінологію, саме трипільськими ми називаємо ці пам'ятки у тексті.

Рис. 1. Адам Кіркор (1818—1886) (за: Булик 2020, рис. 4)
Fig. 1. Adam Kirkor (1818—1886) (after: Булик 2020, fig. 4)

У 1876 р. А. Кіркору трапилися два пункти з випадковими знахідками мальованого посуду у Васильківцях і Боришківцях. Третім стала печера Вертеба. Саме в її правій частині дослідник вирішив провести розкопки разом із С. Козібродським. Під час роботи вони натрапили на два скелети з витягнутими вздовж тіла руками, поряд лежали фрагменти ліпного посуду, частина з яких — із розписом. Пізніше, у 1878 р., він дослідив та описав ліву частину Вертеби й пов'язав керамічні вироби, виявлені в печері, зі знахідками поблизу Городниці над Збручем за орнаментальними мотивами та кольорами (Kirkor 1879, s. 36).

З червня по жовтень 1877 р. учений продовжив розвідки вздовж рік Збруч, Серет, Циганка, Стрипа та Дністер. Найбільше його цікавило два питання: перше — чи поховання у кам'яних скринях, відкриті 1876 р., були унікальними чи поширеними по всьому басейну Дністра; друге — чи фрагменти розписного посуду, випадково виявлені у Васильківцях і Боришківцях, є лише на цих двох місцевостях; чи «звичай використання розписного посуду для релігійних та поховальних церемоній був поширеним у регіоні та до якого часу»¹ (Kirkor 1878,

¹ Тут і далі переклад Я. Яковишиної

s. 4). Уперше натрапивши на трипільський посуд поблизу інгумаційних поховань під кам'яними плитами, археолог не відразу сепарував знахідки, сприйнявши їх спочатку за одночасові.

Трипільську кераміку А. Кіркор віднайшов і в інших місцевостях: «... розмальовані черепки також трапилися у Ланівцях, Городниці, Жабинцях, Сухоставі, Личківцях (ур. Дівиче поле), Яблоніві, Верхняківцях біля Борцова. Найбагатші у Городниці² та Верхняківцях. За виробом та способом фарбування вони дуже схожі. Отже, якщо минулого року ми мали лише одне місце з мальованими черепками й кілька черепків з Боршиківців, то цього року — вісім місць, по всьому узбережжю Збруча. Походять мальовані черепки з язичницьких цвинтарів» (Kirkor 1878, s. 14-15). Дослідник писав, що наявність розписного посуду на цих теренах могла відображати римські впливи, проте зауважував, що це сумнівно, оскільки там, де було знайдено бронзові вироби, не виявлено розписного посуду, і навпаки. А. Кіркор припустив, що мальований посуд міг бути пов'язаний із грецькою цивілізацією та потрапити на Придністер'я з античних колоній Північного Причорномор'я (Kirkor 1878, s. 14-15).

Наступного року (1878) А. Кіркор знайшов у Верхняківцях два трипільські поселення, які вважав «тілопальними цвинтарями», з розмальованим посудом без металу, та інгумаційні підплитові поховання. Після детального вивчення він дійшов висновку, що знахідки різночасові (Kirkor 1879, s. 16). До восьми пунктів, які дослідник виявив раніше, додалося два нових: у Верхняківцях (за 2 км від першого) та с. Козаччина (ур. Васички). У Верхняківцях вдалося зафіксувати розташування скупчень перепаленої обмазки (трипільських площадок), які дослідник називав «гробами цегляними», по колу та прямими лініями. Цю пам'ятку А. Кіркор протрактував як язичницький спалений могильник (Kirkor 1879, s. 36).

Тоді ж (1877—1878) відбулися дослідження І. Коперницького та В. Пшибиславського на іншій трипільській пам'ятці — Городниці над Дністром (Kopernicki 1878; Przybysławski 1879). Судячи з опису дослідників, вони натрапили на залишки житла (частково зруйновану площадку); як і А. Кіркор, трактували їх похо-

вальною спорудою. Товщина шару становила 30 см. В. Пшибиславський віднайшов біноклеподібну посудину, добре випалену, з відмленої глини червоного кольору. З такого самого тіста були зроблені й інші фрагменти керамічного посуду, знайдені на поселені. Посуд розписувався перед випалом смугами та лініями темно-коричневого кольору на білому тлі. З внутрішньої сторони поверхня вкрита ангобом (Przybysławski 1879, s. 71). Зазначимо, що біноклеподібна посудина, яку наводить В. Пшибиславський, за схемою розпису й елементами орнаменту тотожна тим, що трапляються на пам'ятках залищицької групи Трипільля (краплеподібні овали, обрамлені білими стрічками, у середині яких розміщуються тонкі паралельні коричневі лінії).

Зі звіту дослідника можна зробити висновок, що енеолітичний шар перекивало поховання доби бронзи. Серед матеріалу він знайшов уламок трипільської зооморфної фігурки, розписаної червоною фарбою на білому тлі. У звіті вказував на велику кількість уламків розписного посуду, виявлену під час розкопок, аналогію до яких навів із Мікен (Przybysławski 1879, s. 74). Матеріали з розкопок В. Пшибиславського надходили до Музею Дідушицьких. Після розформування останнього в 1940 р. знахідки з Городниці над Дністром потрапили до Львівського історичного музею, у якому зберігаються до сьогодні.

Як можна зауважити, відкриті на Придністер'ї пам'ятки з розписним посудом пов'язувалися з периферією античної цивілізації, а залишки жител трактувалися як спалені поховальні споруди, що було даниною тогочасним тенденціям у науці. Такі думки не викликають подиву і пояснюються тим, що дослідники вперше зіткнулися з трипільськими старожитностями й уявлення про їх датування й призначення були досить умовними. До нововідкритих пам'яток додавали античні епітети: Буковинська Троя (Шипинці), Наддністрянські Помпеї (печера Вертеба). Наприклад, Я. Пастернак, спираючись на дані А. Шнейдера про Кошилівці-Обоз, писав: «Селище виявив А. Шнейдер у 1878 році; він вважав його місцем колишнього римського табору, а знайдену там жіночу глиняну фігурку — зображенням римської богині Фльори» (Пастернак 1961, с. 223). Щодо призначення знайдених скупчень перепаленої обмазки (трипільських площадок), то ідею про те, що це залишки жител, а не похо-

² Зауважимо, що дослідник має на увазі пам'ятку Городниці над Збручем, оскільки існує ще трипільська пам'ятка Городниці над Дністром, яку А. Кіркор не досліджував.

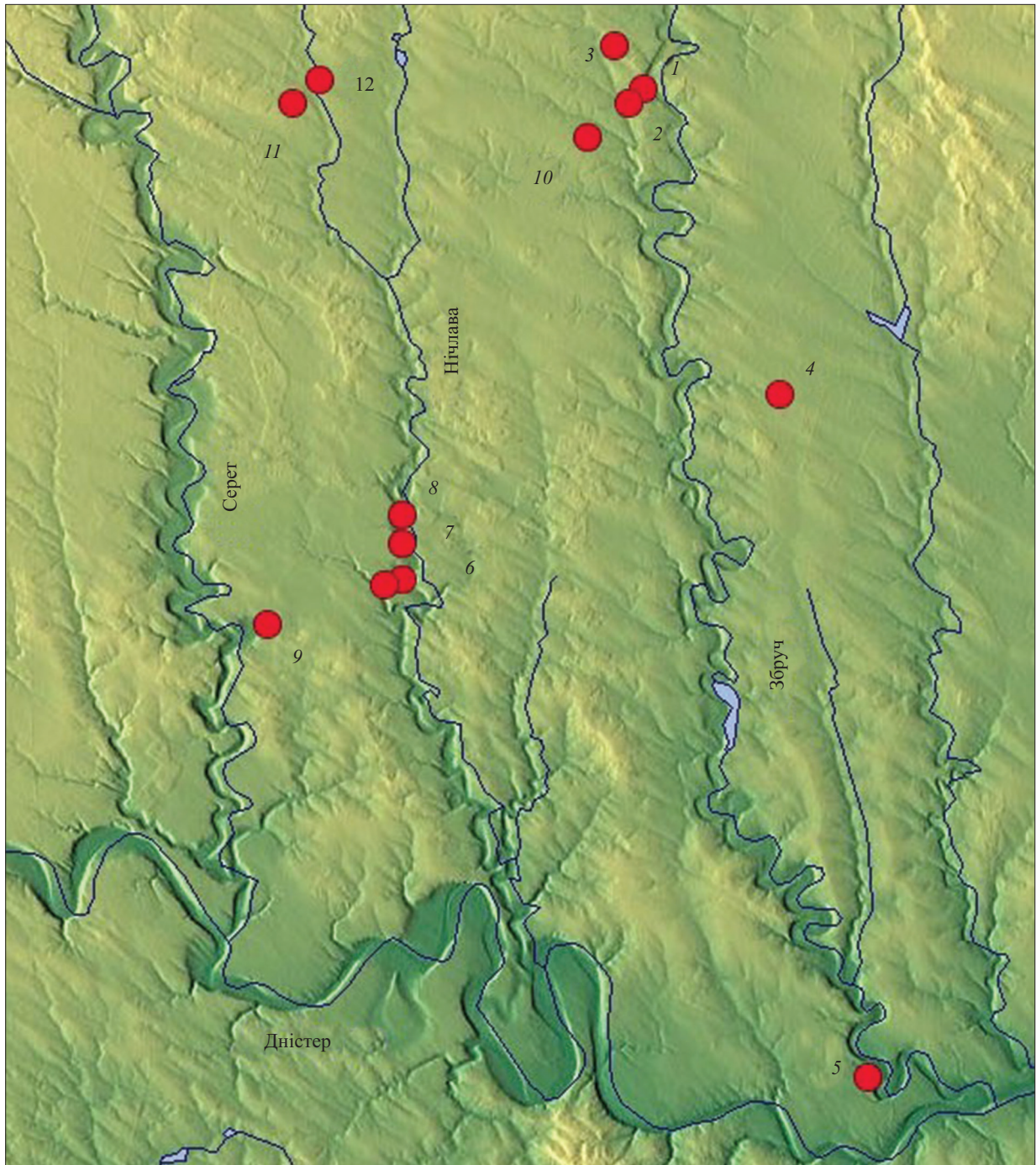

Рис. 2. Карта трипільських пам'яток, відкритих А. Кіркором: 1 — Личківці ур. Дівиче поле; 2 — Личківці ур. Замчисько; 3 — Городниця над Збручем; 4 — Жабинці; 5 — Боришківці; 6 — Верхняківці (відкрито два пункти на відстані 2 км один від другого); 7 — Ланівці; 8 — Козаччина ур. Васички; 9 — Більче-Золоте; 10 — Васильківці; 11 — Яблунів; 12 — Сухостав

Fig. 2. Map of Trypillian sites, discovered by Adam Kirkor: 1 — Lychkivtsi Divyche Pole tract; 2 — Lychkivtsi Zamchysko tract; 3 — Horodnytsia over Zbruch river; 4 — Zhabyntsi; 5 — Boryshkivtsi; 6 — Verkhniakivtsi (two sites were found on the distance of 2 km from each other); 7 — Lanivtsi; 8 — Kozachchyna Vasychky tract; 9 — Bilche-Zolote; 10 — Vasylkivtsi; 11 — Yabluniv; 12 — Sukhostav

вальних споруд, значно пізніше, у 1898 р., висловив В. Деметрикевич (Возьни 2013, с. 22). Проте дискусія тривала ще довго: одні дослідники вважали, що це залишки житлових споруд чи гончарень (Беляшевский 1904, с. 116-120; Nadaczek 1914, s. 1-72; Гамченко 1926, с. 40;

Макаренко 1926, с. 165-168 тощо), інші трактували як місця поховання або рештки похоронного обряду — спалення (Штерн 1905, с. 55-60; Курінний 1926, с. 78-83; Козловська 1926, с. 51; Kozłowski 1930, s. 30; Сехак 1933, s. 229 та ін.). Лише наприкінці 1930-х років результати

масштабних розкопок, у першу чергу Трипільської експедиції під керівництвом Сільвестра Магури, дали змогу Т. С. Пассек та Є. Ю. Кричевському остаточно довести концепцію площадок як залишків жител (Пассек 1940; Кричевский 1940).

Після перерви в кілька років А. Кіркор провів ще два польових сезони в Придністер'ї. У 1881 р. він здійснив розвідки поблизу Городниці над Збручем (Кіркор 1882). На поселенні зібрав фрагменти мальованого керамічного посуду, кістки та кремені. Трипільську пам'ятку він трактував як спалений цвинтар, хоча у звіті наголошував, що достеменно невідомо, чи було це поселення чи цвинтар. Дослідник лише зазначив, що питання вимагає подальших досліджень (Кіркор 1882, с. 25).

Улітку 1882 р. А. Кіркор планував розкопувати кургани, проте дощова погода завадила йому, тому він вирішив провести додаткові розвідки вздовж Збруча, оглянувши пам'ятки, які вже відкрив у Личківцях (ур. Дівиче поле) та Городниці над Збручем, натрапив на нову трипільську пам'ятку в ур. Замчисько поблизу с. Личківці. Розмірковуючи над своїм відкриттям пунктів із трипільськими площадками та розписним посудом, дослідник зазначав: «... сьогодні ми не можемо дійти остаточних результатів щодо справжнього значення цих пам'яток» (Кіркор 1883, с. 54). Це була остання експедиція на Поділля — за кілька років, у 1886 р., його не стало. Матеріали, розкопані під час поїздки, А. Кіркор відвіз до м. Кракова, де вони зберігаються до сьогодні в Археологічному музеї (Trela 2001). Збірка, на жаль, не опублікована.

Зі звітів дослідника можна виокремити 13 пунктів із трипільськими матеріалами, які він відкрив: Личківці в урочищах Дівиче поле і Замчисько, Городниця над Збручем, Жабинці, Боришківці, Верхняківці (відкрито два пункти на відстані 2 км один від одного), Ланівці, Козаччина в ур. Васички, Більче-Золоте (Вертеба), Васильківці, Яблунів, Сухостав (рис. 2). На сьогодні важко чітко локалізувати пункти, які відкрив А. Кіркор. Не виключено, що деякі з них уже знищені багаторічною оранкою.

Археологічні дослідження на частині пам'яток пізніше продовжили. Так, печеру Вертебу поблизу Більче-Золотого розкопували впродовж багатьох років Г. Й. Оссовський (1890—1892), В. Й. Деметрикевич (1898—1904, 1907), Я. Чекановський (1914), працівники Музею

Наукового товариства імені Шевченка (Музей НТШ) (1928—1929), І. К. Свешніков (1956) та ін. Нині Вертебу досліджує експедиція Борщівського краєзнавчого музею під керівництвом М. П. Сохацького (Ossowski 1891 s. 52-67; Demetrykiewicz 1900, s. 101-106; Свешников, Мацкевой 1974, с. 341-342; Сохацький 2000, с. 3-10). Поблизу Ланівців і Жабинців проводили розкопки працівники Музею НТШ у 1928—1929 рр. (Полянський 1928, с. 18; Кандиба 1937, с. 9). У Сухоставі пам'ятку кошиловецької групи етапу Трипілья С II досліджувала експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) під загальним керівництвом Ю. М. Захарука й безпосереднім керівництвом В. Кравець у 1952 р. (Кравець 1953; Кравець 1955, с. 133-135). У Васильківцях археологічні роботи здійснював Г. Оссовський у 1890 р. (Ossowski 1891 s. 6) та експедиція Борщівського краєзнавчого музею під керівництвом М. П. Сохацького у 2010 р. (Сохацький 2011, с. 315).

Атрибуцію кількох трипільських пам'яток, які відкрив А. Кіркор, здійснив Олег Кандиба у статті «Старша мальована кераміка в Галичині» (1938). Згадуючи такі поселення, як Васильківці, Городниця над Збручем, Личківці, Ланівці, дослідник відносить їх до заліщицької групи етапу Трипілья VI—VII (Кандиба 2007, с. 348). Відносно хронологію інших поселень не визначено.

Останню чверть XIX ст. у розвитку археологічної науки прийнято вважати епохою позитивізму, ознаки якої такі: перехід до інституціоналізації науки, поява професійного співтовариства, спеціальних професійних установ. У цей час визначилися основні напрями й методика археологічних студій (Булик 2020, с. 541). Експедиції А. Кіркора на Придністер'ї ознаменували перехід від археології доби романтизму до позитивістських досліджень у регіоні, від аматорського зацікавлення й збору красивих, дорогоцінних речей до систематичного й докладного опису розкопок та знахідок, що відображало загальні зміни в тогочасній археологічній науці. Дослідник ретельно документував свої роботи та публікував звіти. Йому вдалося виокремити пункти з мальованою керамікою й перепаленою глиняною обмазкою від пізніших пам'яток регіону, проте він ще не мав у розпорядженні достатньо матеріалів для остаточних висновків щодо призначення й хронології своїх знахідок. А. Кіркор хибно припустив фунеральний характер як скупчень обмаз-

ки, так і розписних посудин, форму яких, а також малюнок, техніку приготування глини й випалу пояснював впливом грецької стилістики. Проте саме зі студій А. Кіркора почалися активні дослідження в регіоні на пам'ятках із розписним посу-

дом, які в подальшому отримали назву «культура мальованої кераміки», а згодом і назву «Трипілля». А матеріали з його розкопок прислужились О. О. Кандибі в розробці хронологічної схеми для трипільських пам'яток Придністер'я.

Бандрівський, М. 1993. Вивчення скіфських старожитностей на Борщівщині. *Літопис Борщівщини*, 3, с. 3-9.
Беляшевський, Н. Ф. 1904. В. Хвойка. «Раскопки 1901 г. в области трипольской культуры» (рецензия). *Археологическая летопись Южной России*, 3, с. 116-120.

Булик, Н. 2014. *Львівська археологія XIX—початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї*. Львів: ТзОВ «Простір-М».

Булик, Н. 2020. *Поховальні пам'ятки заходу України в дослідженнях археологів (XIX—перша половина XX ст.)*. В: Булик, Н. (ред.) *Духовна культура населення Прикарпаття, Волині і Закарпаття від найдавніших часів до середньовіччя*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, с. 534-579.

Возни, М. 2013. Археологічні дослідження Володимира Деметрикевича (1859—1937) на території Східної Галичини. *Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники*, 6, с. 19-41.

Гамченко, С. 1926. Спостереження над даними дослідів трипільської культури у 1909—1913 рр. *Трипільська культура на Україні*, 1, с. 31-42.

Кандиба, О. О. 1937. Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928—1929. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка*, 154, с. 1-14.

Кандиба, О. 2007. Старша мальована кераміка в Галичині. О. Ольжич. *Археологія*, с. 346-375. Київ: Видавництво імені Олени Теліги.

Козловська, В. 1926. Точки трипільської культури біля с. Сушівки на Гуманщині, Трипільська культура на Україні, 1, с. 43-66.

Курінний, П. 1926. Монументальні пам'ятки трипільської культури. Трипільська культура на Україні, 1, с. 78-83.

Кравець, В. П. 1953. Археологічні дослідження на Поділлі в 1952 р. (звіт про роботу трипільського загону Подільської археологічної експедиції). Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Оп. № 5, од. зб. № 120.

Кравець, В. П. 1955. Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье. Краткие сообщения ИА АН УССР, 4, с. 133-135.

Кричевский, Е. Ю. 1940. Раскопки на поселении Коломийщина и проблема трипольских площадок. Трипільська культура, 1, с. 479-592.

Крушельницька, Л., Бандрівський, М. 1998. Археологічні розкопки А. Кіркора і Г. Оссовського на Тернопільщині 70—90 рр. XIX ст. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 7, с. 73-75.

Макаренко, М. 1926. Етюди з обсягу трипільської культури. Трипільська культура на Україні, 1, с. 165-186.

Пассек, Т. С. 1940. Трипільське поселення Коломийщина. Трипільська культура, 1, с. 9-41.

Пастернак, Я. 1961. Археологія України. Торонто: Наукове товариство імені Шевченка.

Полянський, Ю. 1928. Нові археологічні знахідки з Галичини. Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка, 149, с. 9-30.

Свешников, И. К. 1983. Культура шаровидных амфор. Москва: Наука.

Свешников, И., Мацкевой, Л. Исследования Среднеднестровской экспедиции. Археологические открытия 1973 года, с. 341-342. Москва: Наука.

Сохацький, М. 1992. З історії археологічних досліджень на Борщівщині. *Літопис Борщівщини*, 1, с. 4-10.

Сохацький, М. 2000. Дослідження археологічної експедиції Борщівського краєзнавчого музею в печері Вертеба у 1996—1998 роках. *Літопис Борщівщини*, 9, с. 3-10.

Сохацький, М. П., Дударь, О. В. 2011. Дослідження трипільського поселення Васильківці на Тернопільщині. *Археологічні дослідження в Україні*, с. 315. Київ-Полтава: ПП Видавництво «Друкарня «Гротеск».

Хвойко, В. В. 1901. Каменный век среднего Приднепровья. *Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1899 г.*, с. 805-807. Москва: Типография Г. Лисснера и А. Гепеля.

Черняков, И. Т. 1993. Місце трипільської культури в стародавній історії Європи. *Археологія*, 3, с. 5-19.

Шнейдер, А. 1995. Борщівський повіт з його доісторичною та середньовічною старовиною. *Літопис Борщівщини*, 7, с. 84-99.

Штерн, Э. Р. Ф. 1908. Доисторическая греческая культура на юге России. *Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г.*, с. 55-60. Москва: Тов. Тип. А. И. Мамонтова.

Cehak, H. 1933. Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce. *Światowit*, 14, s. 165-252.

Demetrykiewicz, W. 1900. Poszukiwania archeologiczne w Galicji Wschodniej. *Materyaly antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*, 4, s. 101-106.

Diamandi, G. 1889. Station prehistorique de Cucuteni. *Bulletins de la Societe d'Antropologie de Paris*, 3, p. 282-299.

Janusz, B. 1912. Adam Honory Kirkor. Z powodu 25 rocznicy śmierci. *Kurjer Lwowski*, 53.

Kirkor, A. 1877. O grobach kamiennych na Podolu galicyjskiem (z 1 tablica). *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1, s. 17-36.

Kirkor, A. 1878. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1877. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 2, s. 3-18.

Kirkor, A. 1879. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1878. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 3, s. 12-46.

Kirkor, A. 1882. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1881. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 6, s. 21-28.

Kirkor, A. 1883. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1882. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 7, s. 51-66.

Kopernicki, I. 1878. Poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem, spólnie z p. Władysławem Przybysławskim, Człon., Kom., antrop. i arch. dokopane w roku 1877. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 2, s. 19-72.

Kopernicki, I., Przybysławski, W. 1884. Dalsze poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem w latach 1878—1882. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 8, s. 3-33.

Kozłowski, L. 1930. *Budowle kultury ceramiki malowanej w swietle badan przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezwiskach, Buczaczu*. Lwów: drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Nosek, S. 1967. *Zarys historii badań archeologicznych w Małopolsce*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Ossowski, G. 1890. Sprawozdanie w wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1889. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 14, s. 19-22.

Ossowski, G. 1891. Sprawozdanie z drugiej wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1890. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 15, s. 1-89.

Ossowski, G. 1892. Sprawozdanie trzecie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1891. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 16, s. 63-96.

Ossowski, G. 1895. Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1892. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 18, s. 1-29.

Passek, T. S. 1935. La ceramique tripolienne. *Известия Государственной академии истории материальной культуры*, 122, с. 1-165.

Przybysławski, W. 1879. Ustep z poszukiwan archeologicznych w Horodnicy nad Dniestrem dokopanych w r. 1878. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 3, s. 70-74.

Trela, E. 2001. kolekcje zabytkow kultury trypolskiej w zbiorach muzeum archeologicznego w Krakowie. *Materiały archeologiczne*, 32, s. 53-67.

Надійшла 24.03.2023

Yana M. Yakovyshyna

PhD, Research Fellow, the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Archaeology, ORCID: 0000-0001-7539-6706, jkovyshyna@ukr.net

ADAM KIRKOR: THE DISCOVERY AND FIRST RESEARCH OF TRYPILLIA SITES IN THE UKRAINIAN DNISTER REGION

It is well known that the Trypillia culture in Ukraine was singled out by Vincenc Chvojka (Vikentii Khvoika — in Ukrainian) based on his research in the Dnipro region at the end of the 19th century. However, a little earlier, the same sites were studied in Eastern Galicia, Dnister region, by Polish researchers: Adam Kirkor, Izydor Kopernicki, Władysław Przybysławski, and Gotfryd Ossowski. The territory, where Trypillian settlements were discovered, at that time, belonged to two empires — Russian and Austro-Hungarian, so the culture had different names in the Dnipro region and the Dnister region. In Galicia, they became known under the name of the Painted Pottery culture, whereas the sites in the Dnipro valley were called the Trypillia culture by V. Chvojka. Nowadays it is a cultural and historical community of Cucuteni-Trypillia culture.

The first reports of the Trypillian antiquities discovery are dated to the 1820s, but full-fledged research had began in 1876 by the Krakow archaeologist Adam Kirkor. For five seasons (1876—1878, 1881, 1882), the researcher had been studying rocky and cave sites of the Dnister region; he collected fossils and fossil remains of animals. Adam had excavated the burials of the Globular Amphora culture and initiated the excavations of the barrows of the Early Scythian period in the Middle Dnister region. During the exploration, he examined several Trypillian settlements (Vasylykivtsi, Verkhniakivtsi, Horodnytsia, Zhabyntsi, Kozachchyna, Lychkivtsi, Lanivtsi, Sukhostav, Yabluniv) and the Vertebe cave near Bilche-Zolote village. The researcher managed to record the positioning of the Trypillian dwellings' remains in circles and straight lines. A. Kirkor interpreted these settlements as a burnt Pagan burial ground. The first Trypillia sites discovered in the Dnister region were associated with the periphery of ancient civilisation and the squares were interpreted as burnt cemeteries, which was a tribute to the scientific trends of that time. Such opinions are not surprising and are explained by the fact that the researchers encountered the Trypillian antiquities for the first time, and the ideas about their dating and purpose were quite conventional. The scholar had taken the materials he excavated during the trips, to Krakow. Today, these finds are kept in the Archaeological Museum of Krakow.

Key words: Trypillia, Podillia region, ceramic ware, history of archaeology, archaeological surveys.

References

- Bandrivskiy, M. 1993. Vychennia skifskykh starozhytnosti na Borshchivshchyni. *Litopys Borshchivshchyny*, 3, p. 3-9.
- Beliashvskii, N. F. 1904. V. Khvoika. "Raskopki 1901 g. v oblasti tripolskoi kultury" (retsenzii). *Arkheologicheskaia letopis Iuzhnoi Rossii*, 3, p. 116-120.
- Bulyk, N. 2014. *Lvivska arkheolohiia XIX—pochatku XX stolittia: doslidnyky, naukovi ustanovy, muzei*. Lviv: TzOV "Prostir-M".
- Bulyk, N. 2020. Pokhvalni pamiatky zachodu Ukrainy v doslidzhenniakh arkheolohiv (XIX—persha polovyna XX st.). In: Bulyk, N. (ed.) *Dukhovna kultura naseleння Prykarpattia, Volyni i Zakarpattia vid naidavnishykh chasiv do serednovichchia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy p. 534-579.
- Cehak, H. 1933. Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce. *Światowit*, 14, s. 165-252.
- Cherniakov, I. T. 1993. The rank of tripolskaja culture among the eneolith of Europe. *Arheologia*, 3, p. 5-19.
- Hamchenko, S. 1926. Sposterezhennia nad danymy doslidiv trypilskoi kultury u 1909—1913 rr. *Trypilska kultura na Ukraini*, 1, p. 31-42.
- Kandyba, O. O. 1937. Doslydy na halytskomu Podilli v rr. 1928—1929. *Zapysky naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka*, 154, p. 1-14.
- Kandyba, O. 2007. Starsha malovana keramika v Halychyni. *O. Olzhych. Arkheolohiia*, p. 346-375. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Teligy.
- Kozlovskaya, V. 1926. Tochky trypilskoi kultury bilia s. Sushivky na Humanshchyni. *Trypilska kultura na Ukraini*, 1, p. 43-66.
- Kurynnyi, P. 1926. Monumentalni pamiatky trypilskoi kultury. *Trypilska kultura na Ukraini*, 1, p. 67-96.
- Kravets, V. P. (1953). Arkheolohichni doslidzhennia na Podilli v 1952 r. (zvit pro robotu trypilskoho zahonu Podilskoi arkheolohichnoi ekspedytzii). *Naukovi arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy*. Op. № 5, od. zb. № 120.

- Kravets, V. P. 1955. Izuchenie pozdnetripolskikh pamiatnikov v Verhnem Podnestrove. *Kratkie soobshheniia IA AN USSR*, 4, p. 133-135.
- Krichevskii, E. Iu. 1940. Raskopki na poselenii Kolomiishhina i problema tripolskikh ploshchadok. *Trypilska kultura*, 1, p. 479-592.
- Krushelnynska, L., Bandrivskiy, M. 1998. Arkheolohichni rozkopky A. Kirkora i G. Ossovskoho na Ternopilshchyni 70—90 rr. XIX st. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*, 7, p. 73-75.
- Makarenko, M. 1926. Etiudy z obsiahu trypilskoj kultury. *Trypilska kultura na Ukraini*, 1, p. 165-186.
- Passek, T. S. 1940. Trypilske poselennia Kolomyishchyna. *Trypilska kultura*, 1, p. 9-41.
- Pasternak, Ya. 1961. *Arkheolohiia Ukrainy*. Toronto: Naykove tivarystvo imeni Shevchenka.
- Polianskyi, Yu. 1928. Novi arkheolohichni znakhidky z Halychyny. *Zapysky naukovohto tovarystva im. T. Shevchenka*, 149, p. 9-30.
- Sveshnikov, I. K. 1983. *Kultura sharovidnykh amfor*. Moskva: Nauka.
- Sveshnikov, I., Matskevoi, L. Issledovaniia Srednednestrovskoi ekspeditsii. *Arkheologicheskie otkrytiia 1973 goda*, p. 341-342. Moskva: Nauka.
- Sokhatskyi, M. 1992. Z istorii arkheolohichnykh doslidzhen na Borshchivshchyni. *Litopys Borshchivshchyny*, 1, p. 4-10.
- Sokhatskyi, M. 2000. Doslidzhennia arkheolohichnoi ekspeditsii Borshchivskoho kraieznavchoho muzeiu v pecheri Verteba u 1996—1998 rokakh. *Litopys Borshchivshchyny*, 9, p. 3-10.
- Sokhatskyi, M. P., Dudar, O. V. 2011. Doslidzhennia trypilskoho poselennia Vasylykivtsi na Ternopilshchyni. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini*, p. 315. Kyiv; Poltava: PP Vydavnytstvo "Drukarnia Grotesk"
- Khvoiko, V. V. 1901. Kamennyi vek srednego Pridneprov'ia. *Trudy XI Arkheologicheskogo sezda v Kieve v 1899 g.*, p. 805-807. Moskva: Tipografia G. Lissnera i A. Gepelia.
- Shneider, A. 1995. Borshchivskiy povit z yoho doistorychnoiu ta serednovichnoiu starovynoiu. *Litopys Borshchivshchyny*, 7, p. 84-99.
- Shtern, Ie. R. F. 1908. Doistoricheskaia grecheskaia kultura na iuge Rossii. *Trudy XIII Arkheologicheskogo sezda v Ekaterinoslave v 1905 g.*, p. 55-60. Moskva: Tov. Tip. A. I. Mamontova.
- Demetrykiewicz, W. 1900. Poszukiwania archeologiczne w Galicji Wschodniej. *Materyaly antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejtnosci w Krakowie*, 4, s. 101-106.
- Diamandi, G. 1889. Station prehistorique de Cucuteni. *Bulletins de la Societe d'Antropologie de Paris*, 3, p. 282-299.
- Janusz, B. 1912. Adam Honory Kirkor. Z powodu 25 rocznicy smierci. *Kurjer Lwowski*, № 53.
- Kirkor, A. 1877. O grobach kamiennych na Podolu galicyjskiem (z 1 tablica). *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1, s. 17-36.
- Kirkor, A. 1878. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejtnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1877. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 2, s. 3-18.
- Kirkor, A. 1879. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejtnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1878. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 3, s. 12-46.
- Kirkor, A. 1882. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejtnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1881. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 6, s. 21-28.
- Kirkor, A. 1883. Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejtnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1882. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 7, s. 51-66.
- Kopernicki, I. 1878. Poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem, spólnie z p. Władysławem Przybysławskim, Człon., Kom., antrop. i arch. dokopane w roku 1877. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 2, s. 19-72.
- Kopernicki, I., Przybysławski, W. 1884. Dalsze poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem w latach 1878—1882. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 8, s. 3-33.
- Kozłowski, L. 1930. *Budowle kultury ceramiki malowanej w swietle badan przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezwiskach, Buczaczu*. Lwów: drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nosek, S. 1967. *Zarys historii badan archeologicznych w Malopolsce*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ossowski, G. 1890. Sprawozdanie w wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1889. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 14, s. 19-22.
- Ossowski, G. 1891. Sprawozdanie z drugiej wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1890. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 15, s. 1-89.
- Ossowski, G. 1892. Sprawozdanie trzecie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1891. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 16, s. 63-96.
- Ossowski, G. 1895. Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1892. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 18, s. 1-29.
- Passek, T. S. 1935. La ceramique tripolienne. *ИГАИМК*, 122, c. 1-165.
- Przybysławski, W. 1879. Ustep z poszukiwan archeologicznych w Horodnicy nad Dniestrem dokopanych w r. 1878. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 3, s. 70-74.
- Trela, E. 2001. kolekcje zabytkow kultury trypolskiej w zbiorach muzeum archeologicznego w Krakowie. *Materialy archeologiczne*, 32, s. 53-67.
- Woźni, M. 2013. Archaeological studies of Volodymyr Demetrykevych (1859—1937) in the Eastern Galicia. *Naukovi studii / Istoryko-kraieznavchyi muzei m. Vynnyky*, 6, p. 19-41.